

Г. Ю. ХРАБАН

РАННЬОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ УМАНЩИНИ

За останні роки на Уманщині автором відкрито 16 ранньослов'янських пам'яток (рис. 1). Хоч залишки жител поки що виявлено тільки в семи пунктах, всі вони, напевно, являють собою залишки поселень і за орнаментациєю посуду аналогічні пам'яткам типу Пеньківки¹. Якщо

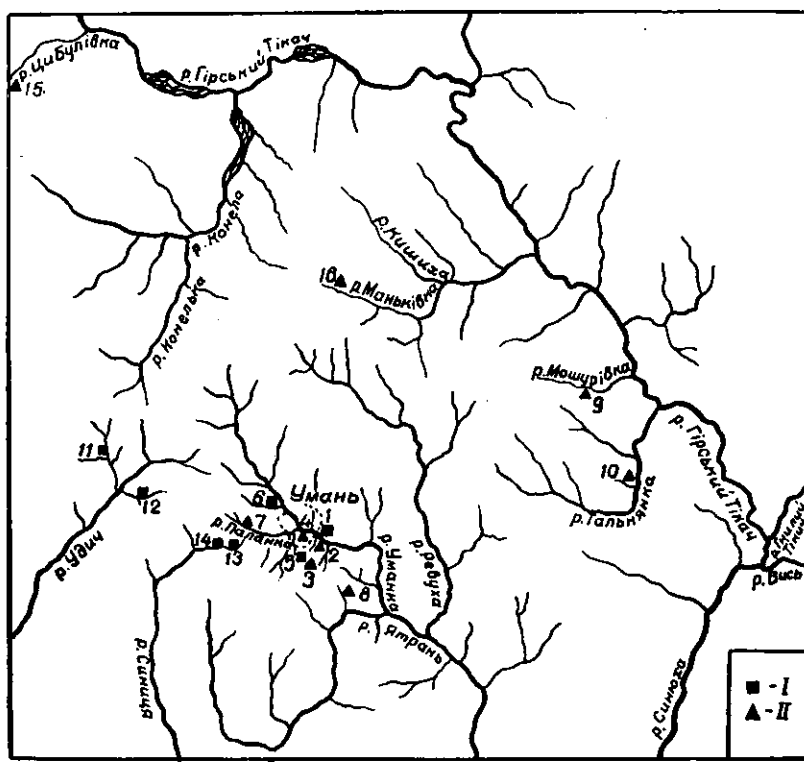

Рис. 1. Схема пам'яток другої половини I тисячоліття н. е.

I — поселення типу Пеньківки; II — окремі уламки кераміки типу Пеньківки; 1 — Піківець; 2—6 — Умань; 7 — Паланка; 8 — Собківка; 9 — Мошурів; 10 — Майда-нецьке; 11 — Талалаївка; 12 — Орадівка; 13, 14 — Синиця; 15 — Цибулів; 16 — Дзєн-гелівка.

останні належать уличам, які переселилися згодом на землі між П. Бугом і Дністром, то наші знахідки є свідченням перебування їх і на Уманщині. Зазначимо, що відомостей про ранньослов'янські пам'ятки в цьому районі в літературі досі не було.

¹ Д. Т. Березовець, Поселение уличей на р. Тясмине, МИА, № 108, М., 1963, стор. 170, рис. 14, стор. 175, рис. 15.

Подаємо короткий опис пам'яток, виявлених нами на крайньому заході Черкаської області².

Уманський район

1. Піківець³. Поселення розташоване на схід від м. Умані, на лівому березі р. Уманки, в районі Гонтового яру (між с. Піківець і автострадою Київ—Одеса) (рис. 2). Гонтів яр завдовжки близько 300 м, безводний. В XIX і на початку XX ст. навколо нього ріс дубовий ліс, а на заплаві — чагарники⁴.

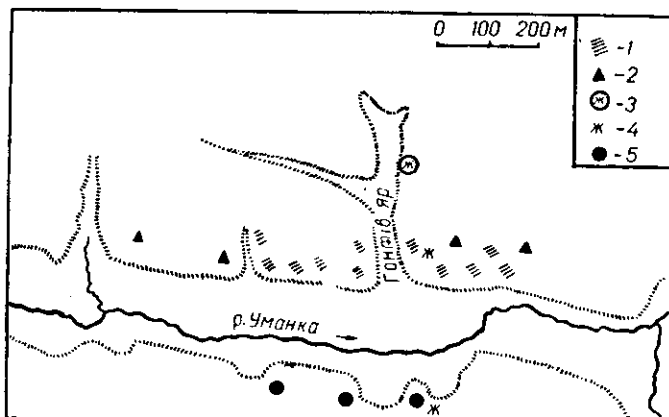

Рис. 2. Схематичний план поселення Піківець.
1 — житло; 2 — окремі уламки кераміки типу Пеньківки; 3 — велике скупчення залізного шлаку; 4 — окремі шматки залізного шлаку; 5 — пункт Умань № 2.

В 1956 р. піківецький колгоспник Г. С. Бурлака передав до Уманського краєзнавчого музею з району Гонтового яру уламки посуду з хвилястим орнаментом та залізний серп (рис. 3). Десь у цьому місці в свій час було знайдено «варязький» меч та енколпійон⁵.

Розвідками автора було встановлено, що на схід і на захід від яру понад берегом р. Уманки є залишки поселення типу Пеньківки.

На схід від цього ж яру, крім того, трапляються в невеликій кількості уламки гончарного черняхівського посуду і амфор. Проте слідів черняхівських жител не виявлено, а найближчі черняхівські поселення (Умань, Піківець, Гереженівка) розташовані на відстані 3 км.

На захід від яру трапляються уламки чорноліського посуду, а понад автострадою виявлено поселення чорноліської культури.

На поверхні поселення типу Пеньківки протягом понад 660 м помітні скупчення уламків посуду та каміння, тобто залишки жител. Виявлено їх близько 13.

Ранньослов'янська кераміка на

Рис. 3. Залізний серп з поселення Піківець.

² Щоденники автора з відомостями про розвідки в районі пам'яток 1960—1964 рр. Зберігаються в науковому архіві ІА АН УРСР.

³ Нумерація пам'яток подається відповідно до карти (рис. 1).

⁴ На північ від яру на відстані близько 0,8 км знаходиться Білогрудівський ліс, де була виявлена білогрудівська культура.

⁵ П. Кур'яниний, Білогрудівські кам'яні стели, Записки ВУАК, т. I, К., 1930, стор. 193.

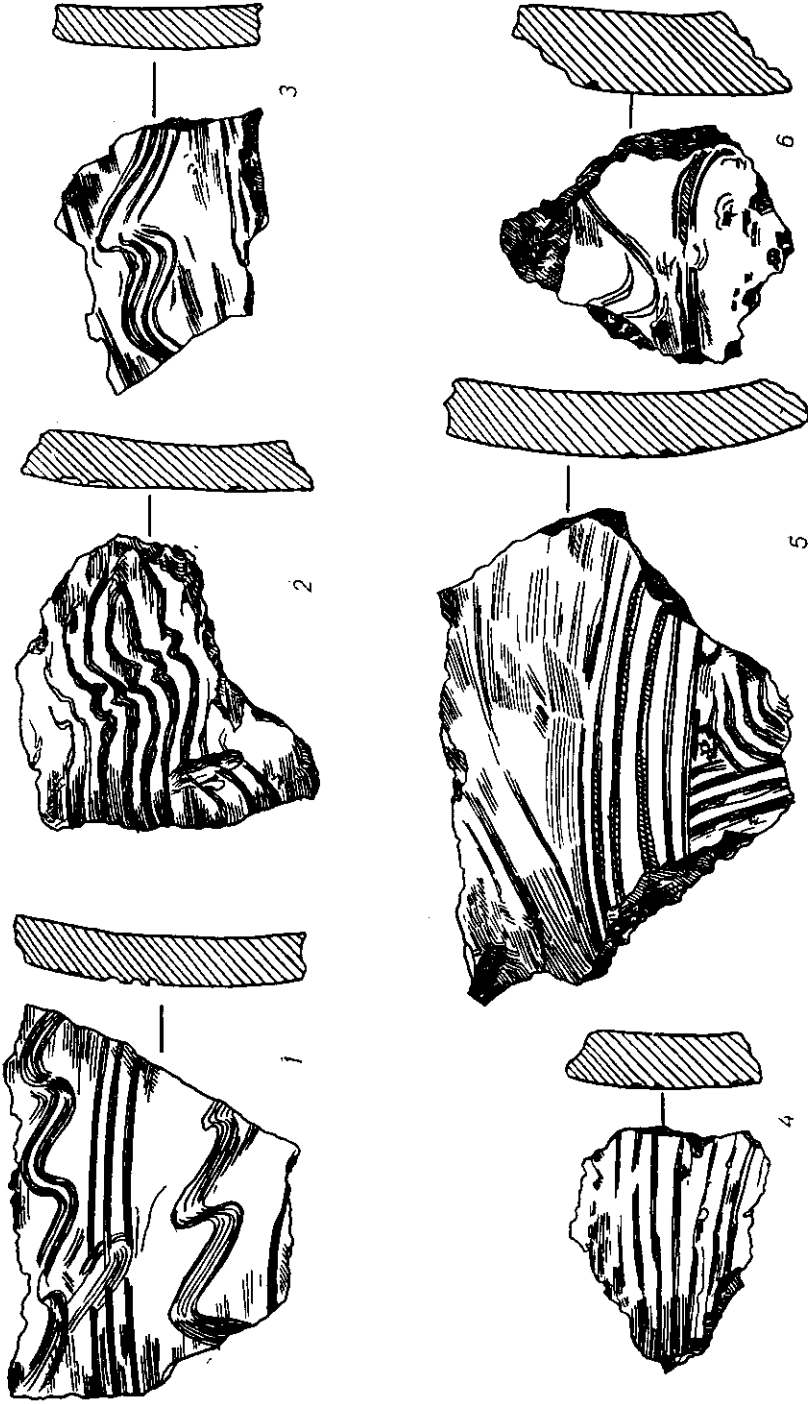

Рис. 4. Кераміка з поселення Піківець.
 1 — гончарна; 2-6 — ліпна.

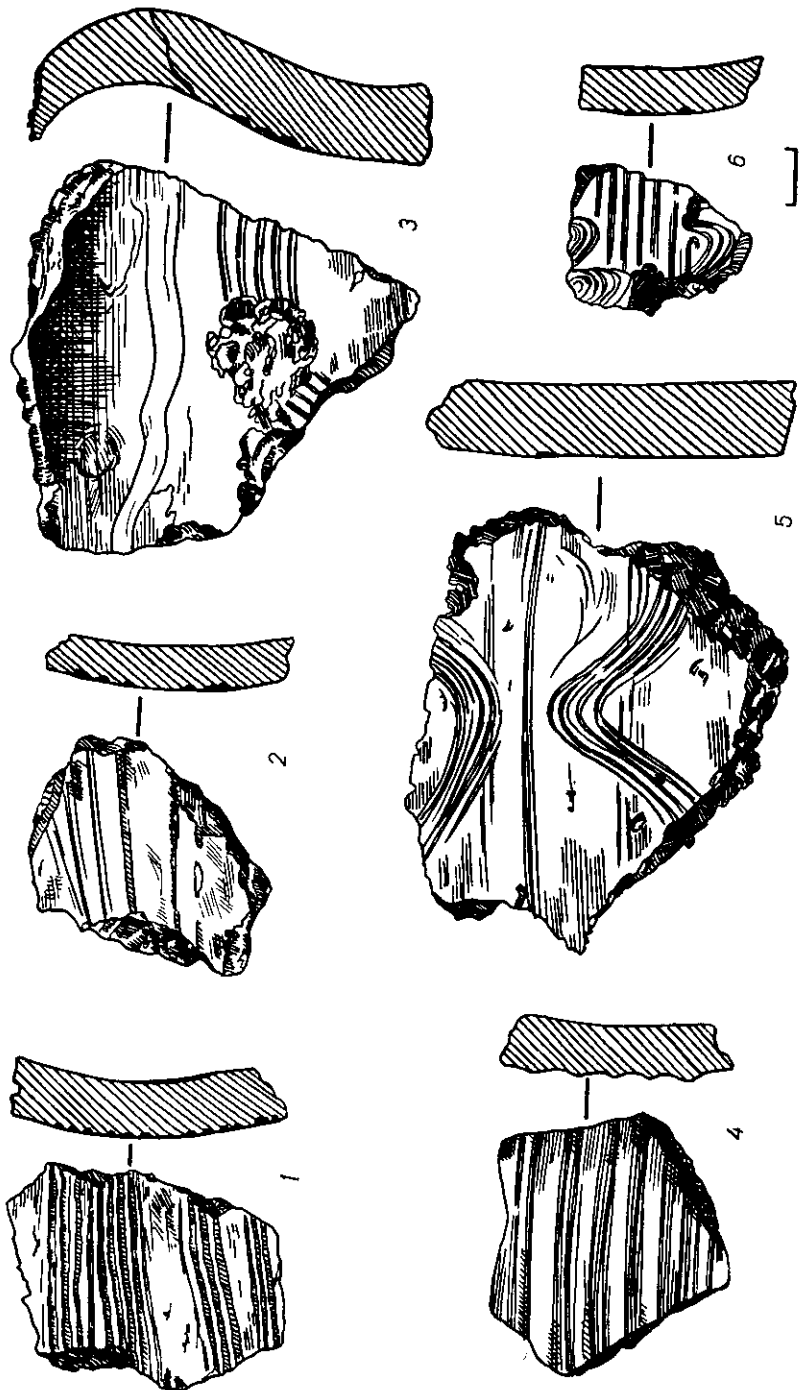

Рис. 5. Кераміка з поселення Піввець.
 1 — 3, 6 — ліва; 4, 5 — гончаря.

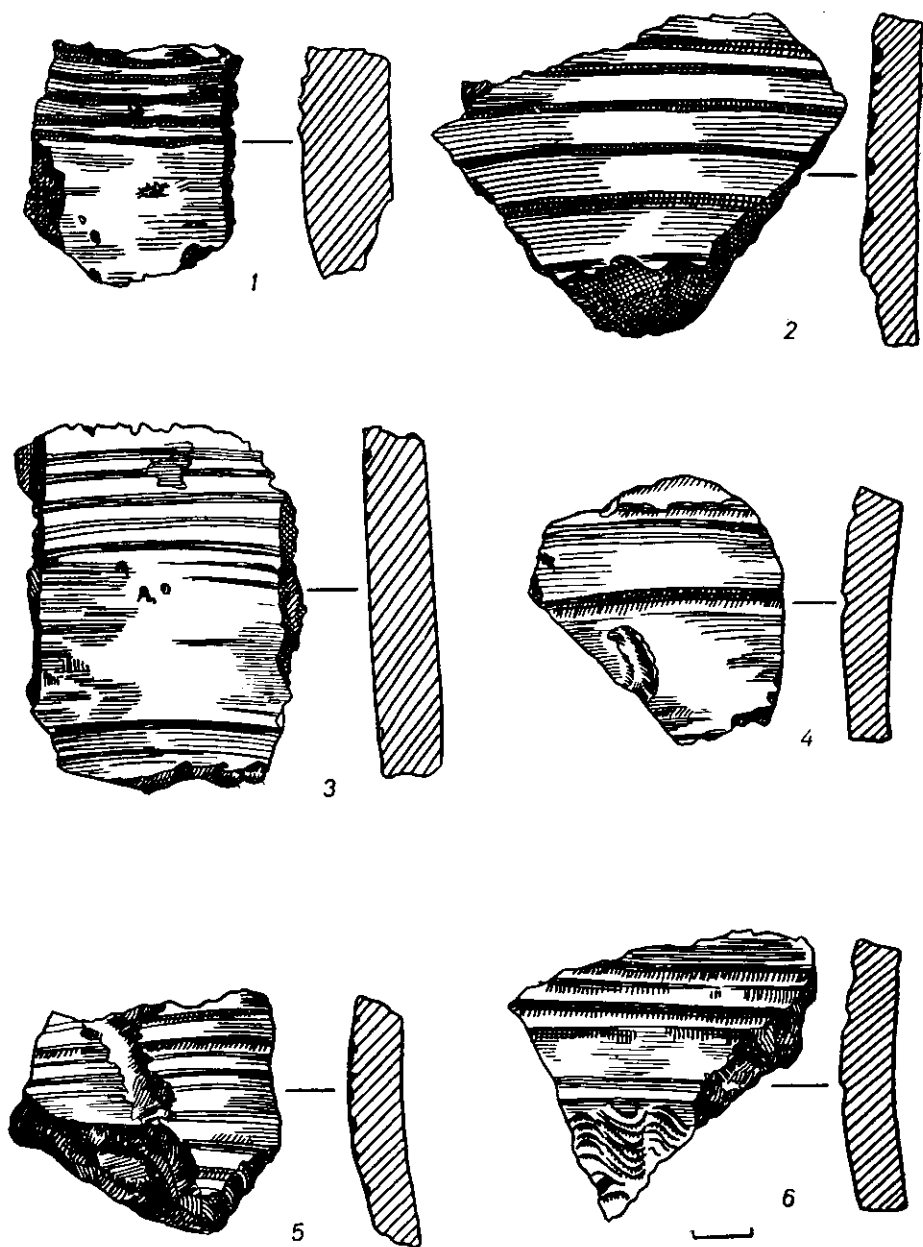

Рис. 6. Кераміка з поселення Піківець.
 1, 3 — ліпна; 2, 4—6 — гончарна.

поселенні Піківець двох типів — ліпна і виготовлена на примітивному гончарному крузі, але уламки гончарного посуду здебільшого нелегко відрізнити від ліпних. За складом тіста весь посуд поділяється на дві основні групи: посуд з домішками в глині дрібного піску і посуд з домішками камінців чи жорстви.

Перший має ясно-сіруватий колір, іноді зі слабо-рожевим відтінком. Поверхня його заглажена, випал міцний. Майже всі гончарні уламки цього посуду орнаментовані горизонтальними (рис. 4, 1; 5, 4; 6, 2—5) та хвилястими (рис. 6, 6) борозенками.

Посуд з крупними домішками в глині можна поділити на чотири підгрупи: а) з великою кількістю жорстви; випал його неміцний, черепки легко кришаться; б) з такими ж домішками, але доброго випалу; в) з домішками шамоту і г) з домішками камінців і, напевно, болотної залізної руди.

Уламки з крупними домішками належать здебільшого ліпному посуду, але є й уламки гончарного, що нелегко відрізняється від ліпного. Частина уламків має багато золотистої слюди.

Зовнішня поверхня цього посуду пригладжена, бугриста, шорстка, зрідка мазкувата; ангоб змивається. Колір поверхні — червоний, червонувато-бурий і брудно-сірий. Внутрішня поверхня нерідко буває темно-сірою або чорною.

Більшість уламків посуду другої групи не мають орнаменту. Коли ж він є, то складається з кількох рядів хвилястих чи лінійноборозенчастих стрічок. На ліпному посуді орнамент нанесено недбало (рис. 4, 2—6; 5, 1—3; 7, 2, 3). Один уламок був прикрашений овальними ямками, нанесеними по зрізу вінець кінцем палички (рис. 7, 1). Гончарний посуд прикрашався більш ретельно (рис. 5, 5; 6, 1).

Підйомний матеріал не дав поки що змоги встановити форми посуду. Є днища, товщина яких доходить до 32 мм. У багатьох горщиків стінки утворюють з днищем тупий кут (рис. 8, 4, 6, 7). Зустрічаються уламки зовсім прямих вінець (рис. 8, 1, 3), які здебільшого відігнуті назовні (рис. 8, 2, 5).

На місцях жител зрідка трапляються шматки залізного шлаку. Особливо його багато на східному березі верхів'я Гонтового яру (слід сиродутної печі). Однак у зв'язку з тим, що на поселенні є уламки черняхівської кераміки, поки що важко говорити, до якого часу відноситься цей шлак.

2. У м а н ь. На протилежному березі р. Уманки напроти Гонтового яру в 1960 р. на полі також знайдено уламки глиняного посуду типу Пеньківки.

Заплава тут має ширину не більше 10 м, а в деяких місцях звужується до 5 м, надзаплавна тераса висока, з виходами граніту. На від-

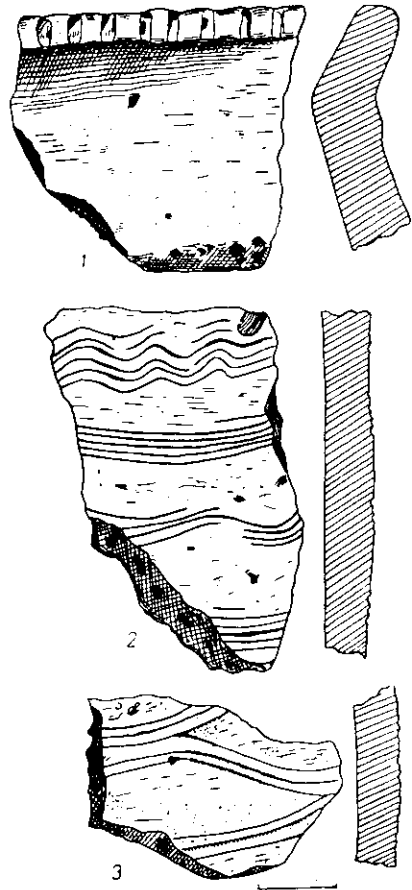

Рис. 7. Ліпна кераміка з поселення Піківець.

стані понад 300 м по течії річки від цього місця над широкою заболоченою долиною на мисі, утвореному при впадінні в річку струмка і на захід від нього в бік Умані є залишки чималого поселення з ліпною керамікою того ж типу. Серед уламків трапляються черепки з хвилястим орнаментом (рис. 9, 2; 10, 5), зашипамі по краю вінець або невеличкими ямками, зробленими кінцем палички. Знайдено також шматки залізного шлаку. Слідів жител на поверхні землі не видно. Трохи вище над лівим берегом струмка — залишки поселення білогрудівської культури.

3. Умань. На відстані близько 2 км від р. Уманки, на досить високому лівому березі згаданого вище струмка, на території старого саду колишньої уманської артілі «Зірка» в 1963 р. виявлено сліди стародавнього житла з неорнаментованими уламками ліпного посуду, ана-

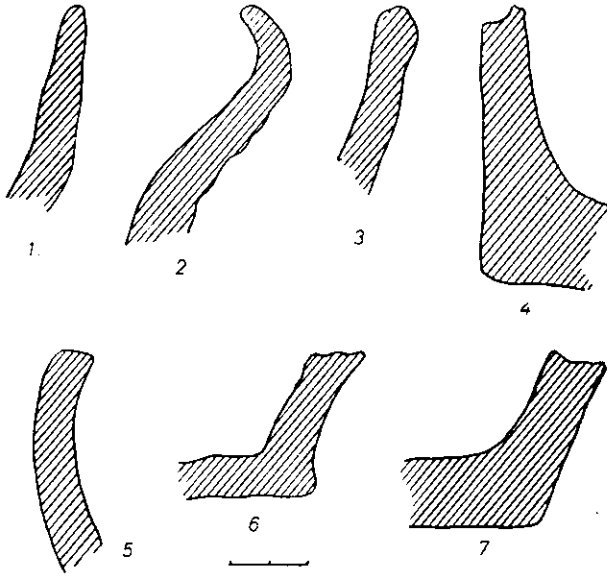

Рис. 8. Кераміка.

1—4, 6, 7 — Піківець; 5 — Синиця.

логічного до знахідок на поселенні Піківець, яке розташоване на відстані близько 2 км на північний схід. Тут же в саду зрідка траплялися шматки залізного шлаку і поодинокі уламки трипільської кераміки.

5. Умань. За південною околицею Звенигородського передмістя, при впадінні струмка Котломіївки в р. Паланку, на відстані 250 м від автостради Київ—Одеса в 1960 та 1963 рр. виявлено залишки трьох жител з ліпним посудом типу Піківець (два уламки прикрашені: один лінійним гребінцевим орнаментом, другий — зигзаговидним, аналогічним орнаменту на знахідках на горі Киселівці⁶) та уламки червоноглиняних амфор. Тут же знайдено невиразні рештки, очевидно, чорноліської культури.

6. Умань. За північно-західною околицею Івангородського передмістя, на території «Зеленого господарства» комунгоспу, на лівому березі струмка Погрибний при впадінні його в р. Уманку (тепер верхів'я Осташівського ставу), на мисі понад широкою заболоченою заплавою в 1960 та 1963 рр. виявлено три скупчення ліпного неорнаментованого посуду, подібного до знайденого на поселенні біля с. Піківець, та каміння. Вище по берегу струмка — сліди білогрудівського поселення.

8. Собківка. Село розташоване у верхів'ї струмка Собківки.

⁶ А. М. Шовкопляс, Раннеславянская керамика с горы Киселевки в Киеве, МИА, № 108, рис. 4, 8, 17.

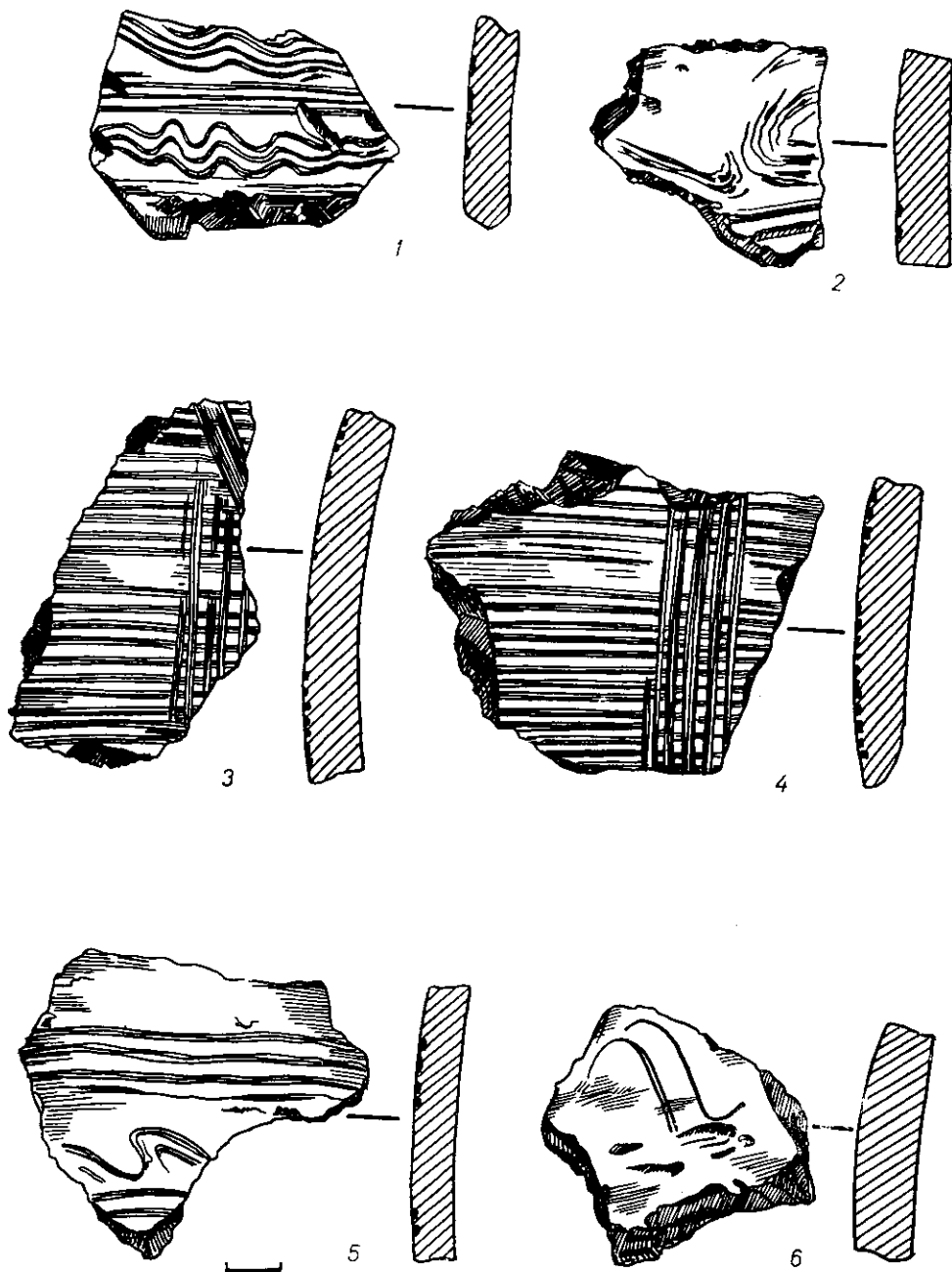

Рис. 9. Кераміка.

Гончарна: 1, 3, 4 — Синяя; ліпна: 2 — Умань, 5 — Піківець, 6 — Собківка.

Нижче греблі, якою йде дорога до південного кутка села, на городах лівого низинного берега струмка в 1961 р. знайдено небагато уламків ліпного посуду. На одному з них дворядний хвилястий орнамент (рис. 9, 6). Уламок світло-сірого кольору, в глині домішки дрібного піску, випал міцний. Зовнішня поверхня заглажена, але шорсткість від піску відчувається. Внутрішня поверхня з вм'ятинами чорного кольору.

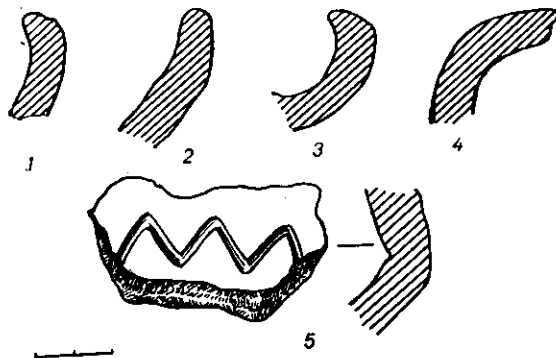

Рис. 10. Кераміка.

1—4 — Синиця; 5 — Умань.

На протилежному березі на городах траплялися шматки залізного шлаку. Однак він може бути залишками залізробного виробництва черняхівців, оскільки шлак у великій кількості знайдено на двох поселеннях черняхівської культури біля цього ж села.

9. Мошурів. В 1959 р. краєзнавець А. Й. Заболоцький здав до фондів Уманського краєзнавчого музею (фонд № 5538, 5539) два уламки ліпного червонуватого посуду з хвилястим і лінійним орнаментом (рис. 11, 1), знайдені ним на городищі XVII ст. в центрі с. Мошурова.

В 1962 р. на місці знахідки автором проведено розвідки. Лише зрідка траплялися тут уламки ліпного посуду темно-сірого кольору без орнаменту (нагадують уламки з поселення Піківець).

11. Талалаївка. Сліди житла виявлено в 1962 р. в центрі села на городах, нижче садиби новозбудованого приміщення школи, на місі правого берега струмка Білого при впадінні в нього іншого струмка. Серед скупчення каміння і уламків ліпного посуду трапився один уламок темно-сіруватого кольору з п'ятьма лінійними борозенками. У тісті багато камінців, випал міцний. На уламках нижніх частин посудин стінки біля днищ піднімаються вгору під невеликим тупим кутом.

12. Орадівка. Північно-східна околиця с. Ягубця відокремлюється від полів с. Орадівки невеликим струмком, який впадає в р. Удич. На відстані близько 1,5 км від гирла цей струмок круто повертає на схід. На західному березі утвореного мису в 1962 р. виявлено сліди двох жител (поле с. Орадівки). Уламки ліпного посуду не орнаментовані. За складом тіста і кольору нагадують кераміку з поселення Піківець. Тут же траплялися шматки залізного шлаку.

13. Синиця. На пологому правому березі східного відгалуження верхів'їв р. Синиці, над неширокою заболоченою заплавою, на відстані 100 м від берега в 1964 р. виявлено чотири скупчення каміння та уламків посуду, здебільшого ліпного, зрідка гончарного (виготовленого на повільному крузі). На одному з гончарних уламків сірого кольору (глина з домішками дрібного піску) є орнамент з двох стрічок хвилястих борозенок і трирядною лінійною стрічкою поміж ними (рис. 9, 1). В глиняному тісті інших уламків багато золотистої слюди, домішок жорстви. Краї вінець злегка відігнуто назовні (рис. 10, 1, 2). Стінки з днищами утворюють невеликий тупий кут. Один уламок стінки відстав по «шву», що дає уявлення про техніку виготовлення посудини.

Вище на плато, на полі, сліди жител трипільського поселення.

14. Синиця. На відстані 0,7 км від попереднього поселення, на місі поміж двома балками (з яких одна заболочена) правого берега верхів'їв р. Синиці, біля приміщення птахоферми, за 250 м від берега в 1964 р. виявлено сліди кількох жител зі скупченням каміння і уламків

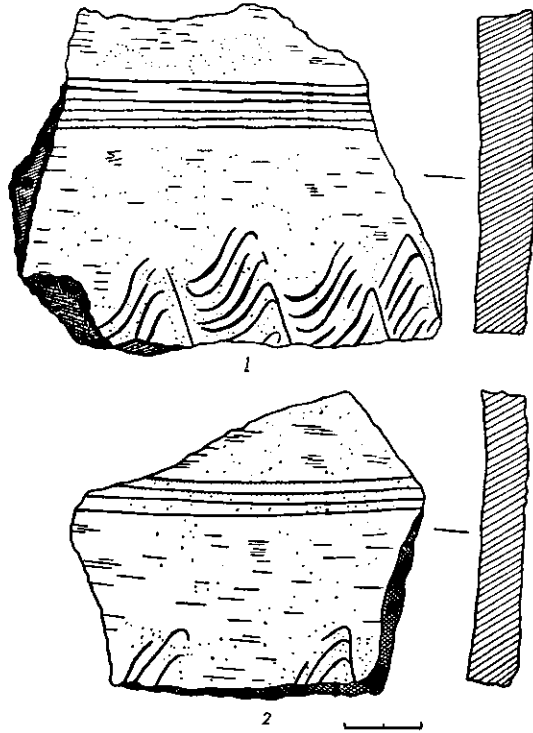

Рис. 11. Кераміка.
1 — Мошурів; 2 — Майданецьке.

ліпного та гончарного посуду. Останніх більше біля птахоферми. Тут знайдено два гончарних уламки від однієї посудини, орнаментованих по всій площі горизонтальними борозенками, по яких гребінкою проведена стрічка вертикальних та скісних (рис. 9, 4, 3). Такий орнамент на Уманщині зустрінуто вперше. В глині — домішки жорстви і золотистої слюди. Колір поверхні червонувато-бурий з чорнуватими плямами.

Знайдено два уламки вінець, відігнутих назовні півколом (рис. 10, 3, 4) — один від ліпної посудини, другий від гончарної. В ангобі останнього багато золотистої слюди.

Один уламок стінки з сірої відмуленої глини нагадує собою черняхівську гончарну кераміку, але на ньому майже вертикальна лощена смужка.

Далі на захід від приміщення птахоферми залишки поселення з уламками чорнолощеної ліпної, можливо, зарубинецької кераміки.

Жашківський район

16. Дзенгелівка. В центрі села на пологому березі ставу нагородах трапляються неорнаментовані уламки ліпного посуду бурувато-сірого кольору, схожі на уламки з поселення Піківець.

Крім зазначених пунктів, поодинокі уламки ранньослов'янського посуду зустрінуто: нагородах Звенигородського передмістя в Умані; на

березі р. Уманки (№ 4); за північно-східною околицею с. Паланки на березі струмка, який впадає в р. Паланку (№ 7); за південно-західною околицею с. Майданецьке, Уманського району, (рис. 11, 2); в урочищі Ведмедівка на лівому березі р. Тальнянки (№ 10); біля с. Цибулів (Христинівський район) у верхів'ях р. Цибулівки (№ 15).

Для всіх виявлених поселень характерною ознакою рельєфу є те, що вони розташовані поруч широких заплав; деякі з них і зараз заболочені. Лише одна пам'ятка (Мошурів) розташована на високому березі (територія городища), але протилежний берег річки низинний. Тепер на заплаві широкий став, у давнину тут була, безперечно, заболочена місцевість.

Для датування виявлених на Уманщині пам'яток типу Пеньківки зібраний під'йомний матеріал достатніх підстав не дає. На більшості пам'яток знайдено уламки тільки ліпного посуду, але не виключено, що при подальших розвідках тут можуть бути виявлені й уламки гончарного, подібні до знайдених у Піківці та Синиці.

Хоч це, може, і випадковий збіг, але варто відзначити, що з 16 виявлених пам'яток шість розміщені на місці білогрудівських або чорноліських поселень, а пам'ятка в Собківці — недалеко від білогрудівського поселення.

Г. Е. ХРАБАН

РАННЕСЛАВЯНСКИЕ ПАМЯТНИКИ УМАНЩИНЫ

Резюме

В заметке даются сведения об открытых автором на Уманщине (Черкасская область) 16 памятниках второй половины I тысячелетия н. э.
